

Sobre la tecnologia

Oriol Quintana

SOBRE LA TECNOLOGIA

Oriol Quintana

Introducció. Què és la mentalitat tecnològica?	3
Dues tecnologies molt diferents	5
El medi social. Humanisme i tecnologia	8
El problema del desarrelament. Expulsats de casa nostra	14
La religió antiga com a refugi	25
Notes	30
Preguntes per a la reflexió	32

Oriol Quintana. Professor a la Càtedra d'Ètica i Pensament Cristià a l'Institut Químic de Sarrià (Universitat Ramon Llull). És doctor en Humanitats per la Universitat Pompeu Fabra. Les seves darreres publicacions no acadèmiques són *La Mandra* (2019), *Filosofia para una vida peor* (segona edició de 2021), i *La condició del hombre corriente. Ensayo sobre el Humanismo de George Orwell* (2022). Participa en l'àrea teològica de Cristianisme i Justícia.

AQUESTA PUBLICACIÓ ES DISTRIBUEIX GRATUÏTAMENT. Col·labora
amb Cristianisme i Justícia: Bizum codi 05291
cristianismeijusticia.net/donatius

Edita Cristianisme i Justícia. Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
Tel. 93 317 23 38, e-mail: info@fespinal.com, www.cristianismeijusticia.net
Imprimeix: Ediciones Rondas S.L. Dipòsit Legal: B 23545-2022
ISBN: 978-84-9730-527-3, ISSN: 0214-6495, ISSN (virtual): 2014-6574

Dibuix de la portada: Ignasi Flores. Edició: Santi Torres
Correcció del text: Núria Garcia i Caldés. Maquetació: Pilar Rubio Tugas
Imprès en paper i cartolina ecològics. Gener del 2023

INTRODUCCIÓ: QUÈ ÉS LA MENTALITAT TECNOLÒGICA?¹

Una tecnologia pressuposa una mentalitat. Imagineu-vos que sou una dona que vol formar una família. Comenceu a buscar un home que pugui ser el pare dels vostres fills, però no el trobeu, per la raó que sigui.

De fet, trobar un home bo suposa molta feina. Fins i tot si en trobéssiu algun que, mínimament, us fes el pes, no tindríeu cap garantia que pogués ser un bon pare, o fins i tot que pogués ser pare en el sentit clínic de la paraula. Per tant, arribeu a la conclusió que serà millor criar el fill tota sola. Cal, però, quedar-se embarassada. I això també és tot un problema i una molèstia, perquè no teniu ganes de demanar a cap dels vostres amics una cosa com aquesta. Aleshores recorreu a la tecnologia per solucionar el problema, i descobriu que, de fet, sí, la tecnologia disposa d'una solució eficaç i eficient.

La solució més eficaç i eficient, la millor manera de formar una família, és anar a un web on es pot comprar esperma. Hi ha un banc molt bo a Dinamarca, que us n'enviarà una mostra a domicili amb les instruccions corresponents. Finalment us decidiu a fer-ho. Pagueu amb la targeta de crèdit, rebeu l'esperma, seguïu les instruccions; al cap de pocs dies comproveu que us heu quedat embarassats, *et voilà*, ja heu format una família d'una manera neta, còmoda i eficient.

Molt probablement heu seguit el procés amb dubtes, amb moltes i llargues converses amb les persones de

confiança. O potser no: dependrà de fins a quin punt la vostra sigui una mentalitat tecnològica: si el que us interessava era el resultat i l'eficàcia del procés, la decisió us deu haver estat fàcil. Si aquest era el cas, la gent us mostrarà la seva aprovació, i us admirarà per la vostra determinació i capacitat resolutiva. Potser alguns dels vostres coneguts hauran vist tot el procés amb escepticisme o disgust; en qualsevol cas, per cortesia, dubtaran de mostrar-vos animositat. Perquè vivim ja en una societat tecnològica, i aquesta mena d'operacions són, no ja tècnicament possibles, sinó, sobretot, socialment possibles i acceptades. Vivim, en efecte, en una societat tecnològica, i si ningú resulta ferit en el procés, estem socialment condicionats, com a mínim en públic, a acceptar aquesta mena de dreces.²

La raó per la qual agafem dreces tecnològiques contínuament és per satisfer els nostres desitjos, tots en conjunt desitjos ben humans i legítims: tenir fills, no morir de malalties,

treure'ns la feina de sobre al més aviat possible, multiplicar la quantitat de feines que podem fer en les nostres jornades de treball, fer que una espiga de blat doni més gra, fer que hi hagi més béns disponibles per a tothom. Cap d'aquestes finalitats és veritablement objectable. En realitat, totes segueixen un únic programa, d'altra banda ben acceptat: acomplir legítims desitjos humans. Fins i tot, si se'm permet, la bomba atòmica perseguia una finalitat humana legítima: esborrar de cop tots els enemics quan s'està en guerra. Des de quan és il·legítim voler vèncer els enemics quan hi ha guerra?

La mentalitat tecnològica és la que, buscant acomplir desitjos, treballa en nosaltres per explorar i aprofitar les dreces, saltant-se els límits imposats tant per la natura com pels costums socials. La societat tecnològica és la que declara que saltar-se els límits imposats per la natura és correcte, bo i desitjable, i la que demana que es trenquin els límits imposats a cada moment històric pels costums socials.

És veritat que els éssers humans sempre han sigut tecnològics. Han sobreviscut no a base d'adaptar-se al medi, sinó de fer que el medi natural s'adaptés a les seves necessitats. Però cal tenir ben present la diferència entre la tecnologia antiga i la moderna.⁴

La tecnologia antiga

En la tecnologia antiga, la natura encara marcava uns límits insuperables i amb prou feines si transformava el medi –sobretot comparada amb la tecnologia moderna.

Els antics anomenaven la tecnologia *mechané*, que en alguns contextos significava més «astúcia» que no pas «mecanisme».⁵ Arquímedes, per exemple, afirma en el seu tractat de física que, donades les lleis de la natura, si sabem posar un punt de suport i una palanca, podem multiplicar la força de què disposem. Teòricament, amb el punt de suport adequat, i amb una vara prou llarga, hom podria moure el pla-

neta sencer. Ara bé: no existeix un punt de recolzament com aquest ni cap vara com la que dèiem: necessàriament, l'univers imposa els seus límits. Tant Arquímedes com els homes que van repetir aquesta dita ho tenien clar. Només modernament interpretem aquest *dictum* com si els homes tinguéssim en efecte la capacitat de desplaçar un planeta amb una vara.

Un altre exemple. El vaixell és *mechané*: una manera astuta d'aprofitar els vents i les propietats de la superfície de l'aigua per avançar pels oceans sense morir ofegats. Però el vaixell de vela està a mercè de l'aigua i del vent: té uns límits externs claríssims i invencibles: una bona onada fa que es tombi,

la calma completa fa que no serveixi de res. De fet, navegar d'aquesta manera era encara estar més proper al medi natural i fer-se més conscients de totes aquestes limitacions, ja que obligava a parar una atenció absoluta al mar, al vent, a les estrelles... Tot això, augmentava, en l'home, el sentiment religiós de dependència respecte de l'univers, subratllava el poder de l'univers més que no pas el poder de l'home. El mateix es pot dir de l'agricultura tradicional, de la caça tradicional o de les formes tradicionals de construir edificis. La dita segons la qual l'home transforma el seu medi té un significat diferent segons si considerem la tecnologia antiga o la moderna, perquè l'antiga gairebé no transformava el medi. Tampoc transformava la mentalitat: no feia, al capdavant, cap altra cosa que alimentar el sentiment de dependència humana respecte de la natura, respecte de l'univers.

Les societats tradicionals (com eren a Europa fins al Renaixement) no van desenvolupar la tecnologia moderna perquè els sentiments de dependència respecte de l'univers estaven massa arrelats. Els antics grecs comptaven amb el concepte religiós d'*hybris*: entenien tot intent d'alterar l'ordre natural no només com un pecat, sinó com una insensatesa. Expressaven aquesta idea en els seus rituals religiosos (les tragèdies eren una litúrgia) i en els seus mites –com en el meravellós mite del vol d'Ícar, o el mite de Prometeu. També els antics cristians, els que van construir les esglésies romàniques, tenien encara creences com la de l'ordre jeràrquic dels éssers, i en aquest ordre de l'univers l'ésser humà ocupava el seu lloc, un lloc determinat. Així ho

expressen, per exemple, sant Francesc d'Assís i el franciscanisme que van sorgir en aquella època.

La tecnologia moderna

En canvi, el *vaixell modern* és immens i imponent, i funciona amb gairebé total independència dels condicionaments de la natura circumdant. Un vaixell així no reforça en absolut el sentiment religiós de dependència respecte de l'univers; al contrari, subratlla el poder de l'home més que no pas el poder de l'univers. La diferència entre la tecnologia antiga i la nova rau precisament en això. Mentre l'antiga reforçava en les persones que la feien servir la seva connexió i dependència, la nova és la que reforça en les persones el sentiment d'independència respecte de la natura.

En altres paraules: la nova tecnologia és explotadora. No veu la naturalesa com un límit infranquejable que només permet unes determinades astúcies humanes, la veu com un banc de recursos que pot ser humanament explotat. El canvi entre una visió de l'univers i l'altra es va iniciar durant el Renaixement, quan va començar la substitució de la religió cristiana tradicional per l'humanisme.

L'humanisme va legitimar el canvi social introduint una nova idea de sacralitat. Un dels seus textos fundacionals és la *Pregària de la dignitat de l'home* (1486), d'aquell teòleg benintencionat –Giovanni Pico della Mirandola– que va afirmar pietosament que l'ésser humà no tenia un lloc reservat en l'ordre de l'univers, sinó que podia triar el lloc que ocupava. El text no era en absolut una invitació a la revolta.

Però els guardians de l'ordre tradicional —és a dir, la Inquisició— ho van veure com una amenaça i hi van posar unes quantes objeccions.

Aquell text es va anticipar a una idea que amb el temps es va anar estenent: la idea que l'ésser humà era la nova font de sacralitat. Sorgia, doncs, una nova religió que consagrava indi-

rectament la voluntat humana de transcendir el seu lloc natural en l'univers. En altres paraules, legitimava indirectament la idea que no calia posar límits a l'acompliment dels desitjos humans. A partir d'aquest moment, i en virtut d'aquest desenvolupament de les potencialitats humanes, els canvis socials eren legítims.

Els costums es legitimen sempre per creences religioses: per la idea de sacralitat. En les societats antigues, l'ordre de l'univers era sagrat; les societats s'estructuraven de manera estàtica en homenatge a aquest ordre. Per això les societats tradicionals tampoc estaven interessades a invertir gaires esforços a desenvolupar tecnologies. I és que tota solució tecnològica, per ser acceptada, necessita arrelar en un medi social adequat. La majoria de les vegades, però, el medi social no està preparat per acceptar els canvis tecnològics, i necessita modificar-se a si mateix per adoptar aquella tecnologia.

Si es vol produir un canvi cultural, no hi ha res millor que introduir una tecnologia nova que permeti satisfer els vells desitjos humans. Hi ha milers d'exemples històrics que permeten explicar el conflicte entre una nova tecnologia i els costums de la societat en què sorgeix.

L'exemple de la VOC⁶

Un dels exemples més paradigmàtics del que estem explicant és la creació de la VOC (Companyia Unificada de

les Índies Orientals). No acostumem a considerar aquesta primera empresa capitalista com una empresa tecnològica. Però de fet, la VOC és el producte de la mentalitat tecnològica: és la resposta a com calia actuar per tal que l'activitat comercial fos eficient. La VOC responia al desig legítim de disposar de més mercaderies.

La companyia va topiar amb els costums socials i en particular amb la convenció social segons la qual no era legítim prestar diners a crèdit. Va caldre tota un nou canvi cultural per fer acceptable la idea que invertir en

una empresa capitalista no era presar diners a crèdit. Calia convèncer la gent del fet que comprar accions de la VOC era quelcom diferent a fer d'usu-
rer, ja que la usura estava prohibida pel cristianisme tradicional. Un cop es va trencar amb aquesta convenció social es va obrir el camp per al capitalisme. De fet, els historiadors consideren que la VOC va ser la primera empresa capitalista.⁷

L'operació de la VOC va sortir bé. El canvi es va poder produir perquè el medi social havia començat a transformar-se. Els canvis socials i els tecnològics es retroalimenten i és difícil dir què va primer. La tesi de Marx és que l'aparició del capitalisme va suscitar els canvis socials i de mentalitat. La tesi de Weber és que unes determinades transformacions de la religió cristiana (en particular, l'adopció d'una determinada ètica dins el protestantisme) va fer possible el capitalisme. Com sempre, es debat sobre qui va ser primer, si l'ou o la gallina.

La religió humanista

L'humanisme és la religió que ha substituït el cristianisme a Europa i, per extensió, a Occident. Per a l'humanisme, l'home és l'ésser més sagrat de l'Univers. És clar com l'aigua: si la noia de l'exemple inicial és respectada en les seves opcions és perquè el seu projecte reclama respecte per la seva llibertat individual, i més sobre una qüestió tan sagrada com és concebre una vida humana. Tot ús de la tecnologia al servei de la vida humana ha de ser respectat, i si a sobre dignifica la llibertat individual, encara millor. I si això comporta

alguns canvis socials, endavant amb els canvis.

Hem definit la mentalitat tecnològica com la que explota dreceres saltant-se els límits imposats tant per la natura com pels costums socials. L'humanisme va néixer de la mà de noves tecnologies (vegeu la impremta) i va consagrar el poder de l'home, buscant legitimitat en textos com el discurs sobre la dignitat humana. Amb els segles en van arribar d'altres en la mateixa línia, com quan Kant va dir que hom podia consignar la religió dins els límits de la mera raó, o que la humanitat havia arribat a la majoria d'edat en atrevir-se a pensar per ella mateixa (és a dir: quan deixava de buscar inspiració i fonament en els textos revelats de l'antiga religió cristiana). La sacralitat radicava ara en l'home, a qui es devia un respecte absolut.

No trigà a arribar el dogma del progrés, la idea religiosa més revolucionària inventada per la religió humanista. Fruit en part de la deriva del cristianisme, la idea de progrés suposava construir un paradís a la Terra, per a l'home, a través de l'home, l'ésser més sagrat de l'univers. Així, es donà una convergència única en la història i el món: la unió de la mentalitat tecnològica –abans marginal–, amb la nova idea religiosa de l'excel·lència humana i la seva sacralitat. Si l'home és l'únic sagrat, ¿per què no hauria d'explorar la superació dels límits imposats per la naturalesa? ¿Per què no potenciar al màxim la tecnologia? ¿Per què respectar els vells esquemes estàtics de la societat tradicional? ¿Per què mantenir l'antic règim? El progrés no havia de ser només tecnològic: havia de ser un progrés social.

Les «sectes» de la religió humanista

La nova religió es va organitzar des del primer moment en diverses sectes.⁸ Els liberals, partidaris del progrés tecnològic, concebien el paradís a la Terra com una societat democràtica, d'igualtat de drets, en què es maximitzés la llibertat individual i la mobilitat social. Els socialistes, per la seva banda, creien en un paradís en el qual, gràcies al progrés econòmic suscitat per l'industrialisme, tothom pogués tenir el necessari per viure. No hi creien gaire, en la democràcia, ni a maximitzar la llibertat individual –que tendia a potenciar la desigualtat en detriment de la solidaritat entre tots els éssers humans. O els nazis, que també creien en el progrés tecnològic i econòmic basat en l'industrialisme, i que tampoc creien gaire en la democràcia (per dir-ho suaument). La seva originalitat radicava a defensar quelcom que encara ens resulta xocant avui: no creien que tots els homes fossin iguals o que tinguessin els mateixos drets. Hi havia homes superiors i inferiors. Els primers eren sagrats (el nazisme era una forma d'humanisme); els altres estaven destinats a servir-los o a desaparèixer. Seguien un paradigma científic de l'època que ningú discutia: el racisme, combinat amb teories recents sobre les lleis de l'evolució. El seu paradís era el del desenvolupament tecnològic combinat amb una societat jeràrquica i estàtica, com la de les societats tradicionals. I aquesta jerarquia consagrava la sacralitat humana (d'aquí les lleis racials).

Entre tots tres (liberals, socialistes i nacionalsocialistes) van muntar la pitjor guerra que la humanitat ha conegut

mai. Una salvatjada indescriptible, facilitada per les millores tecnològiques aplicades a l'art de matar. Ja se sap, les guerres de religió solen ser les pitjors i aquesta entre les diferents sectes de l'humanisme n'era una. La resta de la història ja la sabem: els liberals, més avançats en tecnologia que els seus rivals, van fer esclatar un parell de bombes atòmiques i posaren fi a la guerra; van fer signar a tothom la declaració universal dels drets humans, de to marcadament liberal; els seus aliats socialistes van declinar respectuosament signar aquella declaració, i finalment els nazis van ser simplement esborrats del mapa i encara són perseguits avui en dia (i que així sigui per molts anys).

Aquí, però, el que ens interessa remarcar és que el que tenien en comú totes tres faccions era la creença en la sacralitat i l'autonomia humanes, però encara més important: totes creien en la tecnologia i el progrés com la millor manera de potenciar i fer homenatge a aquesta sacralitat. La humanitat és sagrada i té tots els drets (la declaració era de drets humans, no de drets dels animals inferiors o de les plantes, o dels rius o les pedres), i la tecnologia, creada per donar poder a l'home, es convertia en sagrament. Res expressa millor la sacralitat humana que la tecnologia que li dona el seu poder.

La reacció cristiana a l'humanisme

Què van fer els cristians davant de tot aquest panorama? Reaccionar. Des del primer moment en què va aparèixer l'humanisme, el cristianisme esdevin-

gué un moviment reaccionari. Com dèiem, va combatre l'humanisme tant com va poder; va condemnar Pico della Mirandola, un dels pioners; va condemnar Galileu, paladí de la nova ciència; va condemnar els protestants, durant el Concili de Trento, per ser defensors indirectes de la llibertat individual i la sacralitat de la consciència; va combatre la usura fins que el capitalisme, el nou règim econòmic modern, va tenir ja massa força;⁹ va combatre el liberalisme polític des de la revolució francesa fins que no va poder més; va discrepar del socialisme i va objectar el nazisme. I podríem continuar.

Al final, però, durant els anys seixanta del segle passat, es va rendir. El concili II del Vaticà beneïa d'alguna manera les tesis més bàsiques de l'humanisme liberal, i els cristians van passar a defensar la seva versió de la ja religió comuna (la versió cristiana de la religió comuna és anomenada humanisme integral). També van cristianitzar la noció humanista del progrés (llegiu si no l'encíclica *Populorum Progressio*). Durant l'era de l'humanisme, és a dir, ja fa cinc segles, el cristianisme ha perdut tota la iniciativa i s'ha limitat a reaccionar: de vegades aïradament, de vegades amb condescendència, finalment amb admiració i enveja.

El resultat de tot plegat ha estat que l'humanisme ha acabat esdevenint la religió comuna, i la tecnologia el seu sacrament. De fet, fins i tot els cristians consideren els múltiples sacraments tecnològics de l'humanisme molt més poderosos que els propis: no hi ha gairebé cap cristià avui en dia que confii més en l'aigua beneïda que en l'eficàcia del quiròfan.

La crisi interna de l'humanisme

Amb el pas dels anys, però, la tecnologia va començar a crear problemes a l'humanisme mateix, que actualment viu de ple un procés de transformació. La tecnologia permet ara miracles com la reproducció assistida, obrint un llarguíssim debat sobre l'estatut de l'embrió humà. ¿Calia estendre l'estatus de sacralitat també als embrions sobrants dels processos de reproducció assistida? ¿Era un ésser humà, un embrió? ¿Era lícit destruir-los, o investigar-hi (i destruir-los)? Ara que els embrions es podien implantar a qualsevol úter, ¿era legítima la maternitat subrogada? Si l'embaràs s'havia produït efectivament, qui tenia més drets, el *nasciturus* o la mare que no desitjava l'embaràs? Ara que la tecnologia havia permès mantenir en vida persones molt malaltes, ¿era legítim que aquestes demanessin una mort asèptica, tecnològica? ¿què tenia més pes en aquest cas, el valor humanista liberal de la llibertat individual o el valor humanista liberal de la sacralitat de la vida humana? I encara més, el dilema humanista més interessant: si, tal com s'albira, la tecnologia pot permetre les modificacions en el genoma humà per fabricar éssers humans millorats, ¿s'haurien de seguir aquestes línies de recerca?

Els humanistes clàssics

Una bona part dels humanistes clàssics, que senten un afecte especial pels defectes de l'home i de la seva existència, s'hi resisteixen. Senten que ser un ésser humà no ha estat mai un procés net, còmode o eficient, i que

la ineficiència, la impuresa i el sofriment que comporta ser/viure, formen part de la seva sacralitat: són realitats connaturals a l'home, i, encara que són bastant molestes, val la pena preservar-les. Senten que emmalaltir, envellir o morir tenen valor perquè formen part de l'experiència humana. Ara bé: aquests humanistes més clàssics s'estan quedant sense arguments perquè per a un humanista que creu en la sacralitat humana el fet que l'home sofreixi és dolent, i qualsevol justificació d'aquest sofriment fa de mal planter. ¹⁰ Però al mateix temps intueixen, i d'aquí la queixa, que si totes aquestes realitats imperfectes s'eliminen gràcies a la tecnologia, també s'acabarà eliminant l'ésser humà. S'estimen encara aquell vell ésser humà carregat de defectes, però no saben gaire bé com defensar-lo. Al capdavall, els defectes humans no es van correspondre mai amb la seva dignitat sagrada. Aquests humanistes es comencen a demanar si proclamar que l'home era un ésser de dignitat sagrada no va ser, al capdavall, una mica exagerat, però que n'és, de difícil, revisar a fons el dogma fonamental de qualsevol creença. ¹¹

Els nous humanistes

Els nous humanistes poden defensar aquesta línia de recerca –la millora humana– amb més coherència i tranquil·litat espiritual: l'home és un ésser excepcional, investit amb una dignitat sagrada, i, per tant, té el deure de millorar-se ell mateix. No hi ha cap motiu per no eliminar tot sofriment –inclosa la mort–, i totes les imperfeccions. Si això s'ha de fer al preu que l'antic ésser

humà desaparegui no hi ha problema, perquè el nou ésser humà sense defectes serà encara una millor expressió de l'especial dignitat i sacralitat humanes. Igual que els éssers humans d'avui miren amb certa estranyesa i disgust els cosins de la família que es van quedar evolutivament enrere (vull dir els altres primats, els no humans), els éssers humans del futur miraran amb estranyesa i una mica de disgust els homes d'avui. Els partidaris de la millora humana poden apel·lar a aquell vell text del Renaixement que deia que la dignitat humana rau en la seva capacitat única d'escollir el seu lloc en la gran cadena de l'ésser. Els nous humanistes estan més avesats als canvis socials i de costums que els altres. ¿No havia defensat l'humanisme, des del seu origen, la conveniència dels canvis socials i de costums? ¿Per què aturar-se ara? ¿Per què no permetre aquestes línies de recerca? Els nous desenvolupaments tecnològics, doncs, han donat lloc a un humanisme+, que ha fet entrar en crisi l'humanisme clàssic i que l'ha obligat a tornar-se reaccionari.

Els problemes ecològics no han fet sinó reforçar aquesta crisi interna de l'humanisme i la divisió entre els humanistes clàssics i els humanistes+. Els humanistes clàssics demanen que es revisi el segon dogma de l'humanisme (la idea del progrés) perquè no confien gaire en la capacitat humana de solucionar el problema del canvi climàtic a través de la tecnologia. Es tracta d'una crisi espiritual profunda: ja no tenen tanta fe en la capacitat humana de crear un paradís a la Terra (el dogma del progrés) ni en la tecnologia (el sagrament de l'humanisme). Intueixen que els caldrà revisar, un cop més, la noció de

l'ésser humà com el lloc i la font de la sacralitat perquè aquests dogmes han transformat el medi fins a fer-lo poc apte per albergar vida humana.

Recapitem

La religió humanista, armada amb la mentalitat tecnològica, va crear el dogma del progrés, i va legitimar tota mena de canvis socials per permetre la creació d'una societat més coherent amb la proclamada sacralitat de l'home. Cada nou giny tecnològic, cada nou avenç de la tecnociència, era celebrat com una nova expressió de la dignitat especial de l'ésser humà.

Però el desenvolupament de la tecnologia ha donat lloc a tot un seguit de problemes imprevistos per l'humanisme mateix, i arriba ara el moment de fer-ne la llista.

És molt important, però, abans de continuar, adonar-se que les acusacions que s'han llançat des de fa temps

contra la tecnologia, i que figuren en aquest epígraf, no són més que crítiques superficials. El veritable mal de la tecnologia és previ a la tecnologia i prové del pressupòsit que li és legítim a l'home saltar-se els límits imposats per la naturalesa. Aquesta noció, promoguda per l'humanisme, és la que ha acabat desarrelant l'home de l'univers, la font de tots els nostres problemes espirituals. És quelcom més profund que el simple desencantament de la naturalesa, més profund que deixar de creure en les fades del bosc, d'abandonar el costum de demanar permís a l'arbre abans de talar-lo, de creure en l'esperit del rierol, el *mana* de les grans formacions rocalloses o el poder curatiu de les relíquies dels sants.

En altres paraules, que la tecnologia moderna, explotativa, faci que la vida actual sigui molt estressant és *peccata minuta* en comparació al problema més bàsic del desarrelament. I d'aquest problema en parlarem ara mateix.

EL PROBLEMA DEL DESARRELAMENT. EXPULSATS DE CASA NOSTRA

Ja la tecnologia antiga (l'aixada, el martell, la palanca d'Arquímedes) va comportar una vida més estressant i incòmoda: molts autors han assenyalat que la vida dels caçadors-recol·lectors era més plàcida que la dels homes que van inventar l'agricultura i la ramaderia. Però les societats agrícoles i ramaderes seguien vivint arrelades a l'univers. La seva tecnologia –que era, sobretot una tecnologia social, amb la creació dels estats i dels imperis agrícoles– no els desarrelava de la natura. Augmentava el seu sentiment de dependència respecte de l'univers, i, per tant, el seu sentiment de comunió amb l'univers. El sentiment de comunió amb l'univers és el sentiment que ha buscat sempre l'home a través de totes les religions (menys, com hem vist, l'humanisme).

La tecnologia no és mai neutra

Adonar-se del desarrelament essencial que provoca la tecnologia explotadora és clau per comprendre-la. La tecnologia moderna expulsa l'home de casa seva, del lloc que li pertoca dins l'univers. Aquest és el seu mal essencial. La tecnologia moderna no és mai neutra: sempre desarrela l'home, sempre l'expulsa de casa seva. Amb el dogma de la neutralitat de la tecnologia, el desarrelament passa desapercbut. Tots hem aplaudit el raonament que diu: «La tec-

nologia és neutra; depèn de com es faci servir pot ser bona o dolenta».

Quan, de fet, és un raonament internament contradictori. És l'afirmació contrària la que resulta veritablement coherent: «La tecnologia no és mai neutra; depèn de com es faci servir pot ser bona o dolenta».

Perquè si la tecnologia pot ser bona o dolenta, aleshores ja no es pot dir que és neutra. Proclamar i repetir que la tecnologia és neutra (quan no ho és mai) predisposa a acceptar acríticament tota novetat tecnològica: invita

a crear noves tecnologies per després decidir quin ús se n'ha de fer. Si la tecnologia no és mai neutra, aleshores hem d'anar molt en compte amb les novetats tecnològiques, i, per principi de precaució, n'hauríem d'inventar poques, per si de cas. Però és que, a més, les tecnologies modernes reforcen constantment la impressió que els homes es poden desvincular dels límits imposats per l'univers. I això és sempre dolent, i una autèntica insensatesa.

Crítiques a la tecnologia

En qualsevol cas, les crítiques i acusacions que des del segle XX s'han anat recollint contra la tecnologia han fallat a assenyalar el seu mal principal. Eren crítiques fetes des de l'humanisme, i de fet, tot just rascaven la superfície del problema. Aquestes en són algunes:

Esclavitza

«És ara, en la nostra època, en la qual la tecnologia [*mechanization*] ha triomfat finalment, que de fet ens adonem que la màquina tendeix a fer impossible una vida humana plena».¹² Ho va dir George Orwell, en un llibre de 1937, que se cita encara avui entre els llibres que alerten de la proliferació de les tecnologies en la nostra vida quotidiana.¹³ El llibre es deia *The Road to Wigan Pier*. No us el perdeu, especialment el capítol 12, ja que conté *in nuce* les principals crítiques a la tecnologia que els autors posteriors han fet re-circular. La primera és que la màquina no ens allibera, sinó que ens esclavitza. I aquesta esclavització és doble. Per una

banda, la màquina genera dependència, i per l'altra, és la màquina la que estableix les tasques a fer: crea l'agenda dels humans.

Totes dues tesis són fàcils d'explicar a través d'exemples, uns exemples que s'han tornat tan quotidians que ja no saps si val gaire la pena insistir-hi: la dependència dels mòbils i la recerca científica. En el primer cas, us convido a anar alguna de les meves aules i veure l'enorme dificultat que suposa als alumnes estar quaranta-cinc minuts sense tocar el mòbil o l'ordinador. Pel que fa a la recerca científica, us recomano un vídeo¹⁴ en què s'explica com els enginyers de certa divisió d'IBM van rebre un correu amb la pregunta: «Quin és el següent gran repte?». Feia poc que les màquines d'IBM havien aconseguit guanyar en el concurs *Jeopardy!* de la tele nord-americana (sens dubte, un gran avenç per la humanitat), i ja feia temps que havien guanyat als escacs. Un enginyer va suggerir fabricar una màquina per guanyar concursos de debat. El més interessant del reportatge es produeix molt al final, quan l'entrevistadora pregunta a l'enginyer sobre la utilitat de la màquina. La resposta de l'enginyer, en la línia «d'ajudar les persones», no és gaire convincent. Queda ben palès que la investigació no estava motivada per ajudar ningú, que la intenció era simplement desenvolupar tecnologia. Hi ha recerques que es fan només perquè és «el següent pas lògic», no perquè provinguin de cap necessitat, la qual cosa ens fa sospitar que realment una bona part de la tecnologia no cobreix necessitats humanes, sinó necessitats de la tecnologia mateixa i que és ella mateixa la que marca l'agenda de l'activitat humana.

Aquesta autonomia¹⁵ de la tècnica és molt difícil de contrarestar perquè, a la pràctica, qualsevol intent d'exercir cap mena de control sobre el desenvolupament tecnològic és vist com un atac al saber, i, per tant, com una blasfèmia en el nostre context humanista, en què tothom ja ha abraçat la mentalitat tecnològica.

Idiotitza

Orwell va comprendre que el procés i la lògica de la tecnologia anava en contra de la vida humana també en el sentit de disminuir les capacitats de les persones. Deia que les màquines evolucionen per tornar-se més eficients, és a dir, més a prova d'idiotes (en el sentit que qualsevol les pugui fer anar); així, considerava que el món avançava cap a una tecnologia a «prova d'idiotes», és a dir, un món tecnològic en el qual no es requereix cap habilitat especial per viure-hi o sobreviure-hi. Això no significava necessàriament, deia Orwell, que el món del futur estigués habitat només per idiotes, però el perill hi era. Ens assabentem per aquest text que, molt abans que Stephen Hawking o Elon Musk, ja H.G. Wells havia llançat la idea d'anar a colonitzar altres planetes tan aviat com haguéssim aconseguit que el nostre món fos *fool proof*. Aquest és el temor fonamental que desperta avui en dia la Intel·ligència Artificial, de la qual, veient el panorama, ens tornarem dependents sense que ens haguem tornat més capaços en cap sentit. Hi haurà alguna activitat humana que no quedi disminuïda per la influència de les màquines, quelcom que es pugui preservar?

Estandarditza

Una altra crítica clàssica: la mentalitat tecnològica i la tecnologia produeixen una estandardització de la societat. Ho va dir Huxley a *Brave New World* i ho veiem diàriament quan anem al metge o –Déu no ho vulgui– ens han d'ingressar en un hospital. Les organitzacions presidides per la idea d'eficiència necessiten reduir les persones que s'hi acosten a números i prou. Això els permet atendre multituds, i, en el cas dels hospitals, evitar moltes morts. Però l'ordre tecnològic de les organitzacions requereix suprimir la individualitat. La medicina científica es basa en l'estadística, en la reducció de les persones a dades, i es tremendament eficaç. El preu és que el metge no té temps per atendre a ningú, i gairebé prefereix tenir les dades davant que tenir-hi les persones, que sempre són un destorb, amb les seves idiosincràsies i les seves vel·leïtats. La medicina no científica funciona exactament a l'inrevés: no guareix ningú, però conserva el tracte a les persones com si fossin persones, i, implícitament, creu que hi ha un ordre en la naturalesa en què l'home té un lloc assignat. L'èxit i la proliferació de la medicina alternativa és una protesta sorda contra la societat tecnològica.

Accelera

L'altra acusació recent és que la tecnologia produeix acceleració. Si m'ho demaneu a mi, us diré que és una crítica força trivial. Aquesta acceleració produeix alienació –la desposseïció que l'individu sent respecte de la seva

pròpia vida i activitat-. Res que no hagués dit ja Michael Ende en aquella mítica novel·la, *Momo. L'extraordinària història dels lladres del temps i de la nena que va retornar el temps als homes*. La tesi de H. Rosa (el re-descobridor del problema de l'acceleració) ha estat corregida per Byung-Chul Han, que afirmava que no era que el temps s'hagués accelerat per culpa de la tecnologia, sinó que s'havia dispersat en un seguit de presents puntuals sense narrativa ni ancoratge; dit d'una altra manera: que el temps s'havia desproveït de la seva duració.¹⁶ L'efecte no era tant l'alienació de les persones respecte de les pròpies vides, sinó la impossibilitat de descansar i de construir una vida amb sentit (segons Han, sota aquestes condicions temporals és impossible créixer, i és impossible morir). El producte final era l'esgotament. Més que una societat accelerada, vivíem en una societat del cansament.

Esgota

I és ben cert: la tecnologia ens pressiona per al rendiment continu. Ens convertim en hámsters de la roda tecnològica.¹⁷ Ens passa una mica com a aquell home normal i corrent que, segons la descripció de Jacques Ellul, experimenta sentiments de desempament, de baixa autoestima i d'anonimat, i que esdevé un fantasma:

Considerem l'home corrent quan torna a casa de la seva feina. És molt probable que hagi passat el dia en un entorn totalment higiènic, i tot s'ha fet per equilibrar el seu entorn i disminuir el seu cansament. Tanmateix, ha hagut

de treballar sense parar i sota pressió constant; la fatiga nerviosa ha substituït la fatiga muscular. Quan deixa la feina, la seva alegria per acabar el torn es barreja amb la insatisfacció per una feina tan infructuosa com incomprendible, molt lluny de ser una feina realment productiva. A casa es «troba» de nou. Però què hi troba? Hi troba un fantasma...¹⁸

Atenció: l'obra de Jacques Ellul, *La societat tecnològica*, és antiga, va ser publicada per primer cop el 1954. Ellul no podia preveure que el seu home corrent, incansablement improductiu (allò veritablement productiu és el sistema tecnològic, no l'individu), es connectés a Internet (un altre cop) en arribar a casa, tancant el *loop* tecnològic. Avui arribem a casa i ens posem a treballar en favor dels analistes de dades en línia. La situació és veritablement desesperant. No hi ha escapatori possible.

I malgrat tot, repetim-ho abans de continuar, cap d'aquests diagnòstics és gaire profund. Només parlen dels efectes de la tecnologia. Ho intenten, però no acaben d'assenyalar el mal essencial que ens fa la tecnologia. Rosa parla de la «ressonància»¹⁹ com el remei als mals tecnològics; Han, de «vida contemplativa».²⁰ Sembla com si els efectes de l'actual desenvolupament tecnològic siguin comparables als mals d'esquena dels treballadors agrícoles de l'agricultura anterior a la mecanització. Que a algú li faci mal l'esquena no és raó suficient per cancel·lar tota l'operació mundial d'adoptar l'agricultura. Per un mal d'esquena no ens plantejarem seriosament tornar als boscos o a les sabanes. Receptar

ressonàncies o recuperar la mirada contemplativa és una mesura comparable als emplastres de la medicina tradicional per guarir els mals d'esquena. Són fórmules compensatòries per a un mal que va molt més enllà. Perquè, tant si l'emplastre funciona com si no, l'endemà el pagès haurà de tornar als camps de l'amo. I si recuperem la mirada contemplativa o aprenem a ressonar, igualment ens haurem de connectar a Internet en un moment o un altre.

De la mateixa manera que ens passa quan mirem de front el problema ecològic, som plenament conscients que estem atrapats per la tecnologia i que no som capaços de fer cap canvi significatiu. Mirar de fer algun canvi antitecnològic individualment amb l'esperança de provocar un canvi global és un disbarat. Perquè els canvis són la prerrogativa de la societat organitzada tecnològicament,²¹ és a dir, els canvis venen pels mateixos canvis de la tecnologia. Mentre la fem créixer, res canviarà, perquè a hores d'ara qui introdueix els canvis és el sistema tecnològic, no les persones.

Degrada l'atenció

Un nova calamitat aportada per la tecnologia. Un cop més, els exemples d'aquest efecte són múltiples i quotidians. El que val la pena assenyalar amb una mica més de profunditat és que el descobriment que les interfícies de l'ordinador poden imitar les màquines escurabutxaques i atrapar la nostra atenció, sense que puguem resistir-nos-hi, està soscavant una creença religiosa de l'humanisme: la creença en la sacralitat de l'autonomia perso-

nal, relacionada amb la sacralitat de l'individu.

La idea de l'autonomia es troba en Kant, un dels pares de l'humanisme, i la preservació de l'autonomia personal enfront del col·lectiu social està consagrada igualment en el text litúrgic de la Declaració de Drets Humans de 1948 (sí: text litúrgic. Ja va dir un autor del XVIII que la declaració dels *Droits de l'Homme* del 1789 era un *catecisme*,²² molt més encara la seva reedició de després del desastre del 1939-1945). Doncs bé: hi ha tota una ciència dedicada a soscavar i, en últim terme (un últim terme que no es planteja mai explícitament), eliminar, l'autonomia humana. Si hi ha un mecanisme que obligui la gent a estar connectada de manera permanent, cal investigar-lo i explotar-lo. Perquè la connexió permanent es tradueix en diners (com en el negoci dels casinos i les escurabutxaques) i perquè posar traves al coneixement tecnocientífic és una blasfèmia.

Així, aquesta estampa que us pinto a continuació no és del tot imaginària. Afigureu-vos una escola de negocis en què el departament d'ètica es dedica solemnement a mantenir viva la cultura comuna humanista que considera sagrada la llibertat individual, mentre que el departament de *consumer behaviour* (estudi del comportament del consumidor) ha creat un laboratori on pot investigar els temps de reacció dels subjectes experimentals a diferents estímuls, esperant trobar la tecla que permeti presentar la informació de manera tan irresistible que el futur comprador no es pugui defensar i compri per impuls, sense censura racional.

La cosa els funciona moderadament bé, i comparteixen els seus descobri-

ments amb altres científics socials, i llur ciència va avançant. O sigui, n'hi ha que s'esforcen a mantenir viva la creença de la sacralitat de l'autonomia personal, i n'hi ha que actuen a la pràctica considerant que l'autonomia personal és una ficció. Els primers, els del departament d'ètica, continuen creient en l'excepcionalitat humana i la seva sacralitat; els segons (encara que no s'ho formulin així) consideren que l'ésser humà és poc menys que un mecanisme automàtic; una cosa com un conjunt de dades que apareixen quan se li presenten unes altres dades. Una mena d'algorisme que cal investigar per poder-lo *hackejar*.

El més greu del cas és que aquest és el departament del futur, el mascaró de proa de la facultat, perquè la ciència del comportament del consumidor és on el nostre estimat sistema econòmic té posades les esperances per mantenir el seu creixement. El que aquest departament descobreixi serà la fi de la publicitat tal com la coneixem: crearà una publicitat amb un poder de persuasió tan gran que s'haurà convertit en una altra cosa. Adeu a la sacralitat de l'autonomia humana, aquell dogma que els humanistes consideraven sagrat i que, gràcies a la feina dels tecnòlegs de l'atenció, s'ha revelat com una superstició sense fonament.

Potser és que el capitalisme s'ha tornat boig i està tallant la branca en què s'asseu: al capdavant, era la lliure iniciativa econòmica, el *free enterprise*, la base de tot el sistema. Amb els nous desenvolupaments tecnològics s'està eliminant la llibertat. O potser el capitalisme aplica la seva secular lògica d'explotació dels recursos: la gent és un recurs, i ara que la feina la fan les màquines, és la gent qui ha de fer la

feina de consumir. Abans explotava la gent perquè fes anar les màquines, i ara també: quan comprem sense discerniment fem anar les màquines. Per explotar la gent cal investigar i explotar la seva atenció. L'objectiu és que el sistema no s'aturi, i la tecnociència de l'explotació de l'atenció serveix al sistema més que a les persones. Explotar la voluntat de la gent, si se sap com fer-ho, és més eficient que oferir-li un producte i esperar que piqui.

Desfactualitza

I tot plegat ens porta a una altra crítica plantejada contra la tecnologia. Per explotar l'atenció de les persones cal reduir-les a dades. La tecnologia ha produït un fenomen *dolentíssim* que té noms diversos, segons l'autor que es consulta. El més vell va parlar de «desencantament del món» (Weber); un altre ho va anomenar «pèrdua d'aura» (el meu estimadíssim i admiradíssim Benjamin); encara un altre va parlar d'«adopció del paradigma cibernètic» (Rifkin, no fa gaire),²³ i Han en diu «desfactualització». Són diversos conceptes, diferents però convergents, diversos noms per a un conjunt de fenòmens interdependents i assimilables. El paradigma cibernètic, per exemple: per poder operar tecnològicament, necessitem reduir el món físic a un conjunt de dades. Si s'aconsegueix això, les màquines poden ajudar els homes en les seves recerques científiques. El descobriment de la doble hèlix de l'ADN («el secret de la vida») es va assolir gràcies a aquesta aproximació: fer que el món fos assimilable per les màquines, és a dir, reduir les coses a

dades, la vida és una llarga tirallonga de dades; l'ésser humà no és una criatura digna de respecte, és una llarga tirallonga de dades.

El paradigma cibernètic produeix desfactualització: les coses perden la seva entitat, la seva solidesa. Discutint el concepte de desfactualització, un estudiant de Bioenginyeria em comentava en una de les classes de bioètica que durant la recerca que necessitava fer per al seu projecte final de grau va estar treballant amb cèl·lules humanes. Quan ja feia unes quantes setmanes que passava hores i hores al laboratori, li vingué a la ment que aquelles cèl·lules pertanyien a una persona. El pensament li creuà el cervell i el va desconcentrar durant uns instants, però de seguida va reprendre la feina. L'ésser humà que possibilitava la feina de l'investigador havia desaparegut. No es trobava físicament present en el laboratori més que en forma de *mostres*. Aquella persona havia estat desfactualitzada. Havia passat de ser una persona a ser uns micrograms de material biològic. El meu estudiant se'n va adonar durant uns instants, però el pensament no l'impressionà gaire. La sorpresa (o l'escàndol) davant la desfactualització és un impediment per a la feina del tecnocientífic. No val gaire la pena, aturar-s'hi. El que se li escapa al científic és això: que la desfactualització soscava el dogma humanista de la sacralitat humana. Al bioenginyer li costa mantenir la consciència que el seu negoci són les persones quan no treballa amb persones, sinó amb material biològic. Al metge li costa recordar que treballa en favor de les persones quan la matèria primera del seu treball és un conjunt de dades. La

tecnociència no és neutra: configura la nostra manera de pensar en un sentit determinat, i en aquest cas, en un sentit contrari a la religió humanista que, paradoxalment en la majoria dels casos, al científic li agrada professar.

[Quan l'endemà vaig preguntar als alumnes si la tecnologia és neutra, no va trigar a sentir-se la vella proclama segons la qual la tecnologia-és-neutra-perquè-depèn-com-es-faci-servir-pot-ser-bona-o-dolenta. Cal un esforç superior d'atenció per adonar-nos que la tecnologia condiona la nostra manera d'entendre el món i a nosaltres mateixos, que hi ha certa incompatibilitat entre considerar que els homes són sagrats i reduir les persones a material biològic; que hi ha força inconsistència a estimar els drets humans i dedicar-se a la investigació en *consumer behaviour*; en definitiva, a adonar-se que la tecnologia no és neutra, i que sempre té un efecte, i que últimament no fa sinó desfactualitzar les persones.]

Podria ser, doncs, que la desfactualització no constituís un problema tan superficial, al capdavant. La desfactualització no és comparable als problemes d'esquena de l'antic agricultor, a qui haver de cavar tot el dia i menjar només farinetes tot l'any creava problemes de salut. Perquè la desfactualització no fa mal al nostre cos, ens fa mal a l'ànima. Contribueix com cap altra cosa a expulsar-nos de casa. Ens desvincula de l'univers; impossibilita la tasca tradicional de les religions que era, recordem-ho, vincular l'home amb l'univers, augmentar el seu sentiment de dependència, el seu sentiment de comunió. La tecnologia actual ens ha omplert el món de realitats desfactualitzades. La presència física ja no és

res. Tot està absent. Tot plegat passa a la pantalla de l'ordinador. La lògica de la desfactualització empeny amb força la nostra civilització cap al *brain in a vat* ('el cervell dins d'una proveta'). La desfactualització desvincula les persones del seu cos, del lloc on viuen, de la realitat circumdant. La pèrdua d'aura de les realitats físiques fa que el món sencer sigui un no-lloc. En aquestes condicions és impossible tornar a casa. La desfactualització desarrela. Dona a les persones una existència fantasma-gòrica. Una vida autènticament humana, una vida que es pot viure, requereix interactuar a través del cos amb objectes sòlids que siguin familiars i que ens facin sentir a casa. Requereix disposar d'una narració significativa, socialment compartida, en la qual enquadrar la pròpia i petita història personal. L'agricultor que tenia mal a l'esquena disposava de totes aquestes coses. La tecnologia està posant en qüestió fins i tot el relat humanista que li donava sentit. Ens està prenent massa coses, i l'única cosa que ens promet és anul·lar-nos encara més.

I davant d'això? L'ètica de la intel·ligència artificial

Els problemes que solen proposar-se avui com a propis de l'ètica aplicada a les tecnologies, també tenen un doble nivell. Superficialment, són una mena de joc, un entreteniment mental. A un nivell més profund, revelen vells problemes espirituals de la humanitat. L'ètica aplicada és l'ètica al servei de l'humanisme i la tecnologia. En aquest sentit, és una domesticació de l'ètica que impedeix que els filòsofs concen-

trin l'atenció al que realment té importància, i la dediquin a una mena de joc, a una mena d'entreteniment.

Així, per exemple: els problemes del cotxe autònom: ¿en cas de pèrdua de control, se l'ha de programar perquè s'estavelli contra un arbre, matant el conductor, o que s'estavelli contra una família, amb el risc de matar un nen? O, si un tramvia va a tota velocitat a estavellar-se contra un grup de gent del carrer, ¿hauríem d'empènyer un home gras perquè esmorteís l'impacte posterior? (aquests són la versió nova i la versió antiga del clàssic *trolley dilemmas*, i si em demaneu què en penso us diré que els grassos ens hem de fer costat: salvem l'home gras!). El problema de moda: els algorismes d'intel·ligència artificial que ajuden els humans a seleccionar personal, a preveure la criminalitat, i, en el futur, a emetre els veredictes del poder judicial, estan esbiaixats, i els mecanismes amb què s'alimenten aquests algorismes no permeten solucionar el problema.

El problema de l'ètica de la intel·ligència artificial revela, doncs, les limitacions de la confiança en la tecnologia: quan creiem que la tecnologia serveix per millorar la vida humana estem creient implícitament que la tecnologia és capaç de millorar moralment la vida humana, que la moralitat de la tecnologia és superior a la de la humanitat. Traslladem a les màquines el que és exclusivament la nostra responsabilitat. És un vell error. El somni tecnològic no consisteix només en el fet que l'home tingui molt de poder: consisteix també a crear un mecanisme pel qual els homes ja no haguem de prendre decisions moralment importants. El somni és poder deixar anar la dico-

tomia bé/mal, fer el que sigui perquè actuar amb justícia no sigui l'obligació permanent que és ara. Passar la patata calenta de les obligacions morals a les mans d'algú altre.

El dogma humanista del progrés tenia aquesta funció: el progrés econòmic, tecnològic i social s'entenia com el bé. Tot allò que ampliés el progrés tecnològic era bo. Era l'apropiació humanista de la vella idea estoica (de la qual els cristians es van apropiari) que l'univers és provident, i que tot el que passa és bo. Per als humanistes, el progrés tecnològic, com ho va ser la Història per a Hegel o per a Marx, era intrínsecament bo. Si et deixaves endur pels vents de la història no podies fer el mal (encara que el fessis). Si et dediques a la tecnociència no pots fer el mal. I de sobte: les màquines no saben decidir entre el bé i el mal. No són millors que els éssers humans. Tampoc saben solucionar el problema del bé i del mal.

No es pot delegar el problema del bé i del mal en ningú. El problema del bé i del mal pertany a cada ésser humà que tingui més de set anys i no estigui mentalment impedit. No es pot delegar el problema del bé i del mal en el sistema econòmic. No es pot delegar el problema del bé i el mal en els sistemes polítics. No es pot delegar el problema del bé i el mal en l'església catòlica; no es pot delegar el problema del bé i el mal en la tecnologia. Ni tan sols es pot delegar el problema del bé i el mal en la llei.

Si ho fem, aleshores no trigarem a fer el raonament següent: com que actuo segons les lleis del mercat, estic fent el bé. Com que actuo segon els dictats del partit, estic fent el bé. Com que

actuo segons la doctrina de l'església catòlica, estic fent el bé. Com que actuo segons la llei, estic fent el bé. Com que m'ocupo de solucionar el repte tecnològic següent, estic fent el bé. Com que estic obeint l'algorisme, estic fent el bé. Aquesta operació (que per primera vegada, que jo sàpiga, Plató va denunciar al segle III aC, en el mite de l'anyell de Giges, que explica per quin mecanisme les persones ens permetem certes llicències),²⁴ consisteix a traspassar fora d'un mateix el problema d'haver d'escollir entre el bé i el mal. Confiar que quelcom extern a l'home pot dictar el bé, i descarregar-lo de la seva responsabilitat, és el que es troba latent darrere de la utopia tecnològica. Crear un món sense *loose ends* (Orwell), sense qüestions pendents de ser resoltes.

Que se m'entengui bé. No estic dient que si deleguem en les màquines el deure de decidir entre el bé i el mal que ens correspon estem perdent la nostra dignitat sagrada. El que dic és que haver de triar entre el bé i el mal fa que la condició humana sigui profundament desgraciada, perquè a l'home, massa sovint, li falta saviesa i voluntat per fer el bé. Perquè el bé no està al seu abast.

El bé no està a l'abast de l'home; l'home ha de buscar el bé a l'interior d'una fosca caverna –vet aquí una altra manera d'expressar la seva condició desgraciada.²⁵ La crítica a la tecnologia no és en aquest cas que ens pren la nostra dignitat, sinó que oculta la nostra connatural condició desgraciada. Conèixer aquesta condició, posar-la al centre del nostre ésser, posar-la al centre de les nostres societats, és imprescindible per tenir alguna possibilitat d'actuar amb justícia.

I finalment més crítiques...

Hi ha encara un bon grapat de crítiques cap a les noves tecnologies, al voltant dels magnífics inconvenients que causen, respecte de les promeses que aquestes tecnologies han incomplert. La tecnologia ens havia d'alliberar, i fa el contrari. Se sol invocar Orwell, no el de *The Road to Wigan Pier* (el llibre que he citat abans), sinó l'Orwell de *Nineteen Eighty-Four*, en tant que la tecnologia permet una vigilància constant del ciutadà. Eudald Espluga, en un magnífic llibre titulat *No seas tú mismo*, en què fa una bona repassada a la tecnologia i al seu (satànic) tradicional aliat, el capitalisme, amb la llista de greuges següent:

[...] [L]evan razón: nos espían. Comercian con nuestros datos. Manipulan el debate público a través de algoritmos. Las plataformas alteran nuestra relación epistemológica con la realidad. La *sharing economy* está transformando las ciudades. Los escáneres de reconocimiento facial tienen sesgos racistas. Existen ejércitos de *bots* políticos. La red no es neutral. La tecnología de los dispositivos tampoco. Las tendencias monopolísticas de las grandes empresas de Silicon Valley ponen en riesgo la democracia. La revolución digital ha sido ciertamente una revolución económica, social y cultural que ha afectado categorías fundamentales de nuestra cotidianidad, como la división entre lo público y lo privado, las formas de interacción social o los límites de lo que entendemos por nuestro 'yo'...²⁶

La llista es pot ampliar. És bo fixar-se, per exemple, en altres crítiques

a la tecnologia que Byung Chul-Han ha desenvolupat. És molt interessant la seva idea segons la qual la tecnologia ha suprimit els rituals.²⁷ El procés és molt senzill d'explicar: la tecnologia només segueix la lògica de l'eficiència. Els rituals són el contrari de l'eficiència. El medi tecnològic tendeix a suprimir els rituals. ¿Noteu com costa de reunir la família per fer un àpat? Un àpat és un ritual (al capdavant, per menjar no cal ajuntar-se amb ningú...). ¿Us costa trobar temps per cuinar? Cuinar és un ritual que és suprimit del nostre dia a dia (i al capdavant, el menjar preparat i el menjar envasat és molt més barat i eficient). ¿Noteu que als alumnes els costa estar a classe? La classe és un ritual (al capdavant tota la informació ja la tenim a Internet...). ¿Que ningú escriu cartes? Escriure una carta era, sobretot, un ritual (però al capdavant hi ha maneres molt més eficients de fer arribar la informació...). Seduir (i ser seduït) i aconseguir fer l'amor amb la persona desitjada estava sotmès abans a un complicadíssim ritual... que, per a molts, era bastant descoratjador. Però al capdavant era tot molt poc eficient. Tinder suprimeix el ritual. Durant la major part de la història de la humanitat, la guerra estava sotmesa a complicats rituals. Des de la Primera Guerra Mundial (i no diguem ja la Segona), el noble art de matar-se ha abandonat tots els rituals gràcies a la sempre més eficient tecnologia. Anar al cinema era un ritual (avui ja no hi va ningú: no és eficient comparat amb les plataformes). Quedar-se embarassada, concebre un fill, era un fet que abans estava sotmès a rituals complicats i ineficients (eliminats pel banc d'esperma danès)...

Es que els rituals tenien i tenen una

única funció: posar de manifest uns límits, lamentar uns límits, celebrar uns límits. Una celebració de la impotència dels éssers humans de cara al bé. Ja hem comentat la incompatibilitat metafísica entre la tecnologia explotativa i els límits. La supressió del ritual ha revelat la seva veritat més profunda: el menjar, el coneixement, les notícies

dels nostres éssers estimats, el sexe, la concepció, l'enemic, la bellesa de l'art eren realitats sagrades. Realitats que contenien un bé: el ritual ens recordava que el bé no està habitualment al nostre abast, i que el bé veritable no està al nostre abast en absolut, perquè pertanyia, abans de l'era de l'humanisme, a un ordre superior a l'home.

LA RELIGIÓ ANTIGA COM A REFUGI

L'autèntica religió d'Occident ja fa un temps que va deixar de ser el cristianisme. A Europa, més que un procés de secularització, s'ha donat un procés de substitució d'una religió per una altra. ¿Quin és el paper del cristianisme en un context com aquest?

Les religions anteriors a l'humanisme són mortes

Cap ciutadà europeu, per molt que s'hi esforci, no es pot considerar a si mateix un cristià pur (i ja posats, no es pot considerar ni musulmà ni practicant de cap de les religions tradicionals). Totes les activitats diàries que duem a terme estan marcades per l'ús de la tecnologia explotadora, i les nostres ments estan configurades per adaptar-se a la presència de les tecnologies. La tecnologia és el medi que ens correspon, i no ha existit mai, ni existeix, ni existirà

mai, cap ésser viu, del més simple al més complex, que no estigui configurat pel seu medi i que no sobrevisqui gràcies a l'adaptació al medi que li pertoca.

Simone Weil, per exemple, identificava la civilització medieval que va donar lloc al primer art romànic com aquella en què el cristianisme era el medi. Des d'aleshores ha plogut molt, i ja fa uns mil anys que no es construeixen esglésies romàniques. L'actual medi és la tecnologia, i tant els integristes islàmics com els catòlics integristes, tots fan servir Internet per difondre els

seus missatges: és a través d'Internet que es presenten a si mateixos com els autèntics musulmans o els autèntics cristians, és a Internet on s'enorgulleixen de la puresa de la seva doctrina. També Cristianisme i Justícia malda per estar a Internet: té la seva web, està en totes les xarxes, té el seu blog i difon els seus cursos en línia. Tots vivim en la mateixa ficció: que Internet és només una eina, i que es pot continuar sent cristià o musulmà fent servir les tecnologies. Això seria veritat si el medi tecnològic no ens configurés la ment, si la tecnologia fos neutra, però com hem vist reiterades vegades en aquest quadern aquesta neutralitat no existeix.

Usar la tecnologia suposa acceptar en la pràctica els pressupòsits doctrinals de la religió humanista: que no hi ha res més sagrat que l'home i que, en virtut d'aquesta sacralitat, cal desenvolupar la tecnologia com l'eina que dona poder a l'home, com el sagrament que expressa millor que cap altre l'excepcionalitat humana i la seva sacralitat, l'única sacralitat. Per donar culte al Déu de les antigues religions no calia tenir ni Internet ni el motor d'explosió, i les civilitzacions cristianes i musulmanes no van inventar Internet ni el motor d'explosió: no els calia. Obrir l'ordinador, mirar el mòbil, és el sagrament que ens arrela, vulguem o no, en el medi tecnològic creat per la religió humanista. ¿Podria algú proclamar que no és cristià si visqués en un món en el qual calgués combregar diàriament a missa per poder fer qualsevol tasca? Dificilment. ¿Com pot aleshores ningú proclamar-se incontaminat d'humanisme si diàriament ha d'obrir l'ordinador per fer la més mínima activitat, o ha d'agafar el cotxe o el transport públic?

Les religions anteriors a l'humanisme estan mortes, a Europa: el que veiem són fòssils, relíquies (o, seguint una expressió malèvola d'Orwell), són més aviat la ressaca d'una festa de la qual conservem un record imprecís.

Intents de resistència a la religió dominant

Els integrismes cristians

Els cristians integristes, malgrat tot, s'esforcen a continuar atacant l'humanisme, sobretot en les seves derivacions més modernes. Solen estar en contra de l'avortament (operació segura gràcies a la tecnologia desenvolupada per l'humanisme, i consagrada culturalment com a expressió de la llibertat individual), acostumen a estar en contra de l'homosexualitat (consagrada per l'humanisme com a opció respectable, com a expressió de la llibertat individual), critiquen l'eutanàsia (defensada pels humanistes sota la sagrada idea de la dignitat humana i la llibertat individual o com una manera d'evitar el dolor, que és un altre manament humanista) i miren d'estendre i conservar tant com poden el pensament màgic premodern, amb la seva creença en l'existència dels àngels, dels miracles, del cel i de l'infern, del purgatori (miren de mantenir viva, malgrat tot, la doctrina de les indulgències) i fomenten entre els seus seguidors una visió profundament providencialista de la pròpia existència. Paradoxalment, molts d'aquests cristians compren un dels millors i més reeixits productes de l'humanisme: el sistema econòmic capitalista. No mostren un gran entu-

siasme pel desenvolupament tecnològic però, tot i que discrepen de les seves arrels històriques, en general, frueixen dels fruits que dona com els millors humanistes.

Els cristians progressistes

Els cristians progressistes com els que d'alguna manera Cristianisme i Justícia representa, senten una curiosa simpatia per un altre producte humanista de molt menys èxit –el socialisme, en el qual creuen veure reflectits els textos de l'evangeli. Tenen una més gran tendència a criticar el productivisme de la present societat, però més per una idea romàntica que perquè tinguin un programa alternatiu a la tecnologia. De fet, ningú en té cap.

Hi ha una aliança natural entre el cristianisme progressista i l'humanisme clàssic. Segons les cròniques, J. Maritain, el creador de l'humanisme cristià, fou una figura clau en la redacció de la declaració de drets humans de 1948.²⁸ La declaració *Dignitatis Humanae* –no hi pot haver un títol més significatiu– és de l'any 1965: aquesta declaració del concili II del Vaticà proclamava l'existència de la llibertat religiosa i de la llibertat de pensament, idea ja sostinguda pels humanistes anticatòlics dos-cents anys enrere, i condemnada pels mateixos catòlics en força ocasions, com el 1864, amb el *Sil-labus* de Pius IX. El cristianisme va arribar tard a l'humanisme, però el va adoptar amb la força dels conversos.

L'humanisme cristià entén el cristianisme com una reivindicació i una dignificació de l'ésser humà: pels cristians progressistes, Déu està defini-

tivament a favor de les persones, i la fe duu l'home a la seva plenitud.²⁹ La redempció operada per la Trinitat no consistia a evitar que les ànimes anessin a l'infern, sinó a restaurar la dignitat universal de l'ésser humà. Per això, avui, quan els humanistes+ apliquen la lògica del progrés fins a les últimes conseqüències, buiden de contingut el vell humanisme i fan saltar les alarmes dels humanistes cristians: pels humanistes+ no serà Déu, sinó la tecnologia, la que portarà els homes a la seva plenitud.³⁰

L'ecologisme

Una nova religió intenta obrir-se pas: l'ecologisme. Aquesta nova religió vol posar en dubte la idea de l'excepcionalitat i sacralitat suprema dels homes pròpia de l'humanisme. I encara que està tenint una forta influència global (fins al punt que els catòlics progressistes miren de transformar la religió cristiana en una religió ecològica: si no, vegeu la *Laudato Si'!*), és molt dubtós que acabi arrelant.

Els sagraments (tecnològics) de la religió humanista continuen sent massa poderosos; han generat dependència i ens són imprescindibles. La religió dominant del present, l'humanisme, no és una religió dogmàtica i adopta i recicla per als seus propòsits les expressions i el programa de la religió ecològica. Aquesta, fins al moment, no ha sabut desenvolupar els seus propis sagraments. Per la raó que sigui, la idea de passejar-se pel bosc (generalment, vestit amb les últimes novetats del Decathlon) i posar-se a abraçar els arbres, no acaba de ser del tot atractiva.

Els sacraments com a refugi

Els cristians (i també els ecologistes) van a la seva religió com a refugi. Els sacraments cristians com l'Eucaristia són encara, si se'ls practica bé, una mena de baluard quotidià contra l'humanisme i la tecnologia. La missa, pròpiament, no necessita tecnologia per celebrar-se. Els ginys tecnològics li són més aviat un destorb. Té magnífiques propietats de foment del silenci i de l'atenció (els grans perjudicats de la tecnologia). A la missa, s'hi recorden textos molt anteriors a l'era de l'humanisme. S'hi reciten textos i s'hi repeteixen credos que no tenen ni cap ni peus en l'era tecnològica. Llegir o escoltar aquests textos és un acte de resistència, i estimar-los, conservar-los com a trossos d'un passat anterior a la revolució humanista té com a resultat trobar un refugi per l'ànima, anorreada per les pressions diàries de la tecnologia. Gràcies als seus rituals, hom té l'esperança que el cristianisme no desapareixerà del tot, perquè permet adquirir quelcom que ni l'humanisme ni la tecnologia han sabut igualar: la convicció i l'escenificació ritual que l'home té un lloc a l'univers. No hi ha cap altre refugi contra la tecnologia que les relíquies d'un passat pretecnològic, la força d'una civilització que desconeixia les aspirines, els ordinadors, els vols a motor o la reproducció assistida.

Però no es tracta de la nostàlgia d'un passat desconegut. Es tracta de celebrar que Déu va decidir compartir la condició desgraciada dels homes. I això és igual de rellevant tant si vas viure abans o després del moment en què, com ho proclamen els cristians, s'esdevingué en Jesús de Natzaret. Tota aquesta força es

concentra en textos com la de l'himne dels Filipencs, que afirma que ser home és una degradació respecte de la condició divina. El ritual de l'Eucaristia, que celebra l'autodegradació voluntària de la divinitat, rebaixant-se a l'alçada de l'home, contribueix a col·locar l'home al seu lloc limitat dins l'univers. No el fa millor, i, per descomptat, no el converteix en un ésser diví. Simplement l'ajuda recuperar casa seva; l'ajuda a celebrar casa seva.

Per tant, assistir a missa és una manera de resistir. Cal no desapropiar-ho. Però hi ha diverses ètiques de la resistència, en funció de si es creu en la salvació individual o no. Jo, en particular, no hi crec en absolut.³¹ La salvació individual no existeix: el fet que jo vulgui conservar rituals que, subjectivament, sento que em permeten resistir, no vol dir que estigui fora del sistema, o que estigui menys manipulat que els altres, o que m'agradi menys les *Ruffles sabor jamón*.³² Cap ritual compensatori et posa a fora de la religió humanista o del medi tecnològic que ha creat. Ningú, ni tan sols una comunitat de suposats resistents, pot estar fora del sistema. El medi tecnològic ha colonitzat i condicionat tot el planeta i totes les ments. No hi ha una arca de Noè que ens permeti deslliurar-nos del diluvi.

I no hi ha alternativa al medi tecnològic. Per suposat, la tecnologia és metafísicament incapaç d'oferir una alternativa al medi tecnològic en què vivim. Però el cristianisme, per la seva banda, és avui absolutament incapaç de plantejar una alternativa general al medi tecnològic en què vivim. És trist, però és així. No és possible des-inventar el circuit integrat, la llet en pols,

el motor d'explosió o les patates fredes amb gust de pernil. Les revistes acadèmiques dedicades a l'estudi del futur parlen obertament del «nostre futur com a caçadors recol·lectors»³³ –la vena apocalíptica, pel que sembla, no ha arribat només a Xavier Melloni. Però és un somni: somiem amb l'eliminació traumàtica de les màquines. És, un cop més, una operació escapista basada en la fantasia, com la de buscar un passat en què, suposadament, vivíem en una relació idíl·lica amb la naturalesa i amb Nostre Senyor. A més, darrere el somni de l'eliminació traumàtica de les màquines hi ha una idea espiritualment perillosa i que ja hem esmentat: la idea de la irresponsabilitat. No només permet que ens justifiquem de manera fantasiosa dient «ja us ho havia dit», sinó que la idea de la fi del món pot donar lloc a certes llicències. Ja des d'ara.

No anem a l'eucaristia per tornar-nos menys tecnològics: ser tec-

nològics és avui la condició de supervivència. Però, és clar, respecte de la nostra actitud cap a la tecnologia, que estem obligats pel medi a fer servir, hi ha molt a dir. Com les drogues, la tecnologia és útil, addictiva i perillosa per a la salut. Ens la podem creure o ens la podem mirar amb recança. Davant la força irresistible de la mentalitat tecnològica, que no podem deixar d'adoptar, el que ens cal als cristians avui és, en primer lloc, anar a missa. És una interessant operació antitecnològica que tenim a l'abast des de fa segles. En segon lloc, ser molt grandiloqüents en les nostres proclames.³⁴ Cadascú podrà fer el que sigui en el seu reduït àmbit d'acció, però públicament hem de ser profètics i deixar clara la nostra posició: la tecnologia ens pren moltes més coses de les que ens dona. No podem deixar en mans de la tecnologia el deure d'empènyer el món cap a una direcció determinada. Si ho fem, cada cop viurem més allunyats de casa.

1. Nota prèvia de l'autor: Aquest quadern no conté cap idea original. Redactat a base de nombroses lectures, les idees més bàsiques les he tret de Simone Weil, George Orwell, Josep M. Esquirol, Noah Yuval Harari i d'altres autors. He intentat indicar les procedències de les idees tant com he pogut, seguint la santa convenció acadèmica. Però en algun cas no he sabut localitzar la font, i per això demano disculpes als autors corresponents.
2. La mentalitat tecnològica com a dreuera, vegeu MARTÍNEZ, Layla (2019). *La gestació subrogada. Capitalismo, patriarcado y poder*. Logroño: Pepitas, p. 11-14.
3. Vegeu ESQUIROL, Josep M. (2011). *Los filósofos contemporáneos y la técnica*. Barcelona: Gedisa, p. 52-55.
4. Vegeu ELLUL, Jacques (1964). *The Technological Society*. Nueva York: Vintage Books, p. 64-79.
5. Vegeu WEIL, Simone (2005): *La Fuente griega*. Madrid: Trotta, p. 50.
6. Per les seves sigles en neerlandès: Compagnia Neerlandesa de las Índies Orientales (Vereenigde Oostindische Compagnie – VOC); Cf. HARARI, Yuval Noah (2011). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Londres: Vintage, p. 352-360.
7. Així ho considera el meu ex-col·lega a la IQS School of Management, NIÑO-BECERRA, Santiago (2020). *Capitalismo (1679-2065): Una aproximación al sistema económico que ha producido más prosperidad y desigualdad en el mundo*. Barcelona: Ariel.
8. Cf. HARARI, Yuval Noah (2016). *Homo Deus. Breve Historia del Mañana*. Barcelona: Debate, p. 276-287.
9. En un moment determinat, la mateixa Església va descobrir que, per finançar negocis, emetre accions era més rendible que emetre indulgències.
10. Cal dir que als cristians els costa menys, sobretot als cristians tradicionals: per ells, el món era i és una vall de llàgrimes, el sofriment purifica l'ànima, etc.
11. Cf. ESQUIROL, Josep M. (2021). *Humà, més humà: una antropologia de la ferida infinita*. Barcelona: Quaderns Crema, en què l'ésser humà ja no és definit per la seva dignitat sinó així: «Primor, debilitat i tendresa: en tot això rau l'excel·lència de l'humà». En general, crec que el llibre sencer es pot entendre com una revisió de les creences fonamentals de l'humanisme.
12. CWGO 5, 178. Les cites d'Orwell pertanyen a DAVISON, Peter (ed.) (1998), *The Complete Works of George Orwell*, Londres: Secker and Warburg. L'acrònim CWGO és el que es fa servir entre els orwellians per referir-se a aquesta monumental obra de 20 volums. El número que figura immediatament després de l'acrònim indica el volum a què pertany la citació, i el de després de la coma correspon al de la pàgina dins del volum. Per tant, la cita la podeu trobar a la pàgina 178 del volum 5, és a dir a *The Road to Wigan Pier*.
13. Cf. HIDALGO, Diego (2021). *Anestesiados. La humanidad bajo el imperio de la tecnología*. Madrid: Catarata, p. 13.
14. *What happens when AI stops playing games? [Paid Content for IBM]* - YouTube [consulta: desembre 2021].
15. Pel que fa a l'autonomia de la tècnica, vegeu ELLUL, Jacques (1964). *Op. cit.*, p. 79-147.

16. HAN, Byung-Chul (2009). *Duft der Zeit. Ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens*. Bielefeld: Transcript Verlag, p. 40.
17. QUINTANA, Oriol (2019). «L'era de l'homo hámster». Disponible a internet.
18. ELLUL, Jacques (1964). *Op. cit.*, p. 376.
19. ROSA, Hartmut (2019). *Resonancia: una sociología de la relación con el mundo*. Madrid: Katz.
20. HAN, Byung-Chul (2009). *Op. cit.*, p. 87 i ss.
21. ELLUL, Jacques (1964). *Op. cit.*, p. 376.
22. GONZÁLEZ-CARVAJAL, Luis (1998). *Entre la utopía y la realidad. Curso de Moral Social*. Santander: Sal Terrae, p. 39.
23. Vegeu RIFKIN, Jeremy (1999). *El siglo de la biotecnología*. Barcelona: Crítica/Marcombo, p. 187-203.
24. Cf. WEIL, Simone (1994). *La gravedad y la gracia*. Madrid: Trotta, 171 i ss.
25. Discrepem aquí d'en Josep M. Esquirol (2018). *La penúltima bondat: Assaig sobre la vida humana*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 10 i ss.
26. ESPLUGA, Eudald (2021). *No seas tú mismo*. Barcelona: Paidós, p. 132-133.
27. HAN, Byung-Chul (2020). *La desaparición de los rituales*. Barcelona: Herder.
28. Vegeu, SOLÍS, Lucía (2017). «Jacques Maritain en la Declaración Universal de los Derechos Humanos», a *Criterio Digital*.
29. Vegeu la proposta que González Faus fa en la seva cristologia amb el títol, significatiu, de *La humanidad nueva*, Santander: Sal Terrae (10a edició 2016).
30. Pel que fa a l'acusació de la tecnociència com a culte idolàtric, vegeu l'article de FLORENSA, Albert (2004), «L'ídol de la tecnociència», a DD. AA., *Idolatries d'Occident*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
31. Havent llegit ESQUIROL, Josep M. (2015). *La resistència íntima. Assaig d'una filosofia de la proximitat*. Barcelona: Quaderns Crema, jo diria que Josep M. Esquirol sí que creu en la salvació individual. L'autor sempre s'ha considerat un autor polític (segons ens comentava als assistents al Seminari de Teoètica de la Càtedra d'Ètica d'IQS, el 30 de juny de 2022). I de fet, podem trobar una ampliació de la perspectiva política en el seu llibre *La penúltima bondat: Assaig sobre la vida humana*.
32. Juntament amb els pastissets *pantera rosa*, que personalment opino que són un dels pics tecnològics de la humanitat.
33. Cf. GOWDY, John (2020). «Our hunter-gatherer future: climate change, agriculture and civilization», *Futures*. Disponible a internet.
34. Cf. ESPLUGA, Eudald (2021). *No seas tú mismo*. Barcelona: Paidós, p. 123.

PREGUNTES PER A LA REFLEXIÓ

1. En quin sentit és adequat parlar de «mentalitat tecnològica»?
2. Quina diferència hi ha entre la tecnologia antiga i la moderna?
3. Per què l'autor es refereix a l'Humanisme com a una religió?
4. De les diferents crítiques a la tecnologia que expressa l'autor, quina es, en la teva opinió, la més preocupant?
5. Per què anar a missa s'ha convertit en un acte de resistència?

Cristianisme i Justícia (Fundació Lluís Espinal) és un centre d'estudis creat a Barcelona l'any 1981. Agrupa un equip de voluntariat intel·lectual que té per objectiu promoure la reflexió social i teològica per contribuir a la transformació de les estructures socials i eclesials. Forma part de la xarxa de centres Fe-Cultura-Justícia d'Espanya i dels Centres Socials Europeus de la Companyia de Jesús.

Quaderns CJ

Darrers títols

- 224. *La veritat segrestada*. J. García del Muro, F. J. Vitoria i S. Herrera
- 225. *El coronavirus: mirall de creences*. Josep F. Mària
- 226. *Recuperar els béns comuns, reivindicar el bon viure*. J. Carrera i D. Murillo
- 227. *Saviesa divina*. J. I. González Faus
- 228. *El malbaratament d'aliments*. J. C. Romero i J. Tatay
- 229. *El reconeixement de les persones LGTBIQ+ en l'Església*. M. Escribano i E. Vilà
- 230. *De què serveix plorar*. J. Laguna
- 231. *Sobre la tecnologia*. O. Quintana

La Fundació Lluís Espinal envia gratuïtament els quaderns CJ.
Si desitgeu rebre'ls, demaneu-los a:

Cristianisme i Justícia

Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
93 317 23 38 • info@fespinal.com
www.cristianismejusticia.net

També podeu descarregar-los a:
www.cristianismejusticia.net/quaderns

